

ЛЕВ У НОГАХ МАТЕРІ БОГІВ: ДО ПОХОДЖЕННЯ ОБРАЗУ

У статті досліджуються витоки і тенега зображення Матері богів, що спирається ногами на левеня. У його основі лежать особливості культу та іконографії богині Іштар, які через греків Малої Азії поширилися в Північному Причорномор'ї в елліністичний час.

Ключові слова: Матір богів, лев, еллінізм, Ольвія, Мала Азія, Іштар.

«Тобі, матір Реє, вихователько фригійських левів» (Anth. Pal. 6,51), – так починалися молитви до богині, що за елліністичного періоду завоювала всю ойкумену до найвіддаленіших міст (докл. див.: [7]). Рея, Кібела, Велика Матір, Мати Фрігійська, Ідейська, ольвіополіти додають – Гілейська [20, с. 145]. Вживання цих та інших імен еллінізованої богині-матері залежало від місцевості, гір, лісів, де її вшанували [9, с. 34–39]. Існує думка, що таке багатство імен і варіантів міфів, пов'язаних з ними, відображає боротьбу між регіонами і містами Малої Азії за привілей бути місцем народження або містом, яке заснувала богиня [35, р. 69–70]. Усі назви позначали те саме велике божество, що владарювало над людьми і природою і мало незмінний атрибут – лева.

У північнопричорноморських полісах, за незначних винятків, її називали Матір богів, МАТНР або МНТНР. Про це свідчать лапідарні пам'ятки і графіті. Сирійсько-хетські імена богині Кібела, перед тим Кібебе, Кубаба вже в архаїчний період повністю поступаються еллінському імені Матір богів [38, р. 207]. Це відбувається ще в Лідії та Фрігії, звідки цей культ поширюється по всій ойкумені.

Еллінізація проявилася також у способі зображення. Припускають, що вперше левеня на колінах богині з'являється в малоазійському місті Кіма і поширюється по всьому регіоні та поза його межами [38, р. 269]. Можна припустити, що таке розташування стало природним продовженням лідійських зображень Матері богів стоячи. Якщо зображена на повен зріст богиня тримає левеня в руці, притискаючи до себе, як на рельєфах VI ст. до н. е. з Сард [38, fig. on p. 265, 266, 268], то в еллінізованому зображенні богині на троні лев опиняється на колінах жінки, яка при цьому й далі тримає тварину, обхопивши руками.

До елліністичного періоду зображення набувають стандартного вигляду: богиня сидить

на троні з фіалою і тимпаном у руках, у високому калафі на голові та з левеням на колінах. Крім типових, відомі фігурки, що мали свої особливості. Зокрема, композиція, де левеня розташоване не на колінах, а під ногою богині, мала своє міфологічне значення. Навряд чи можна погодитися з думкою, що розташування за елліністичного періоду левеняти в ногах богині відображало знецінення його значення в культурі Матері богів [45, р. 77]. По-перше, через те, що лев і в еллінізмі часто зображувався великим, зокрема в композиції, де він сидить біля трону. А по-друге, попряння ногами лева, а на деяких зразках навіть не левеняти, а дорослої тварини, мало свою специфічну символіку і набагато давніші корені, ніж зображення левеняти на руках.

Скульптура і дрібна пластика з Матір'ю богів, що попирає ногами лева, відома в Афінах, у Вергіні тощо. Однак найбільш численні вони в античних центрах Малої Азії [8, с. 52, 53; 48, № 203, 204, 442, 689, 700, 749; 49, № 124, 328, 329, etc.; 34, р. 5–20]. Богиня, що стоїть ногами на леві, – давній сюжет для релігій населення цієї частини Передньої Азії. Вона мала різні імена й атрибути в багатьох містах догрецьких держав Анатолії та Месопотамії. Її незмінними рисами був зв'язок з родючістю природи, зокрема дикої природи [8, с. 52–53 з літ.], і шлюби з богами або героями. Саме через останню рису традиційно проводять паралелі між нею і грецькою Афродітою. Утім, є підстави розглядати не всі міфи в межах походження культу саме цієї еллінської богині.

Найбільше уваги привернув відомий у Месопотамії сюжет міфу про зв'язок Іштар і Адона («адон» семітською – «бог»). Адже тут убачають корені міфу про Афродіту і «вмираючого Адоніса» [39, р. 84]. Міф навівав на думку, що горе тому, хто стане коханцем Іштар, адже він втратить свою силу. Навіть тварини, якими вона опікується, стають domestikовані, як, зокрема, її символ – лев. Тут напрошуються явні паралелі з культом не Афродіти, а Матері богів. Людиною, що

втрачає силу через зв'язок з богинею, став Аттіс, який оскопив себе заради неї. Крім того, очевидно паралеллю є символіка лева. На зображеннях богині він поволі перетворюється з оскаленого дикого звіра на мирну домашню тваринку. Навіть у межах коропластики останню фазу таких змін можна простежити протягом IV–II ст. до н. е. Тобто поширене в літературі визначення про риси Афродіти в культурі Матері богів виглядає поверховим, адже корені цього впливу лежать набагато глибше. Точніше сказати, що обидва ці культури піддавалися впливу більш давніх доеллінських релігійних традицій.

Іштар як володарка лева зображувалася стоячи на ньому, зокрема на теракотовому рельєфі кінця II тис. до н. е. (рис. 1). Очевидно, образ Матері богів, що спирається ногами на лева, походить саме від неї. Матір представлена сидячи, адже в архаїчний період еллінізована богиня, на зразок інших верховних богів, сідає на трон. Образ божества, що стоїть на леві, і в I тис. до н. е. не покидав Месопотамію. В асирійській Урарті на леві ногами стоїть бог Гальді, який також може зображуватись ногами на коні, кабані або сфінксі [44, S. 941, Taf. CCXVII, CCXIX]. Сирійська богиня стоїть на козлах, обернених у різні боки, або сидить на троні між левами [37, № 170, 173, 176, 186, 189]. Обидві схеми композиції пізніше використовувалися в зображеннях Матері богів і недвозначно вказують на корені іконографії богині.

Рис. 1. Теракотова пластина із зображенням Іштар на леві, м. Урук

Культ богині родючості існував віддавна на багатьох територіях. На стику культур еллінської та орієнтальних відбувалися процеси асиміляції подібних за своєю суттю божеств [7, с. 204]. Через доволі пізній час цих запозичень із Фрігії Матір богів не вписувалася в грецьку генеалогію, де всі так чи інакше були пов'язані із Зевсом. Вона вважалася матір'ю всіх божеств, володаркою природи і тварин [32, р. 178].

До Нижнього Побужжя цей культ потрапляє у сформованому, еллінізованому вигляді. Вплив малоазійських античних центрів на цей регіон був суттєвим з початку заснування колоній, чому присвячено низку досліджень, зокрема останніх років. Вважається, що архаїчні імпорти з Іонії, Хіоса та Клазомен потрапляли сюди не лише через мілетських купців, і є всі підстави вважати, що в торгівлі, зокрема з Ольвією, були задіяні античні центри Лідії та Фрігії [24, с. 216–236]. До того ж з IV ст. до н. е. торгівля всередині Понту значно посилилася [23, с. 25], а отже, став інтенсивнішим обмін мистецькими витворами, що найчастіше передавали релігійні образи. Сплеск культу Матері богів у III–II ст. до н. е. пов'язують зі збільшенням комунікації в посталександрівський час, зумовленим інтенсивними зв'язками з малоазійським світом [9, с. 52–53; 7, с. 202].

Очевидно, на ольвійському ґрунті прижилися уявлення про богиню – володарку звірів і природи загалом, величну і жадану, але небезпечну, якою була догрецька богиня в Малій Азії. У богині природи вбачали володарку зовнішнього світу, хаосу, який оточує космос усередині ойкоса або всередині поліса. Хаос, світ за межами огорожі, асоціювався також зі світом за межами життя. Через те хтонічна сторона культу Матері богів була невід'ємною, і через те освоєння, впорядкування потойбічного світу і визначення свого майбутнього місця в ньому відбувалося через посвячення в містерії на честь богині.

У той час як міфологічними символами Матері богів були лев і в рідкісних випадках сфінкси [28, с. 32–44], символами ритуальної практики в межах містеріального культу були тимпан і фіала. Фіала використовувалася для узливань на честь не лише містеріальних, а й полісних богів, а тимпан відомий хіба що в культурі Діоніса, що теж передбачав посвяти і входження в стан безумства (Eug. Bach. 50–57, 71–75). Існує думка, що духові інструменти асоціювалися з еллінськими культурами, а ударні – з іноземними практиками та містеріальними святами [32, р. 102]. Калаф у вигляді башти також має малоазійські корені. Ще задовго до Тіхе, з якою найчастіше пов'язують появу функцій охорони поліса

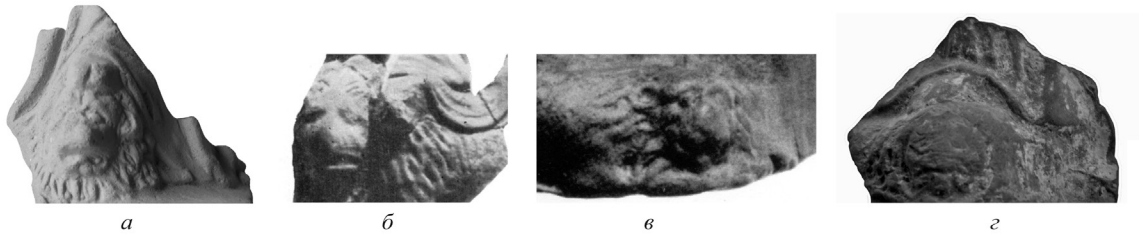

Рис. 2. Деталі фігурок Матері богів з левеням під ногами:
 а – ольвійська агора; б – Мірмекій; в – Вергіна; з – теменос Ольвії

в культурі Матері богів, на деяких теракотових зображеннях з Фрігії вже в VI ст. до н. е. простий калаф Матер перетворюється на баштоподібний [7, с. 138].

Містерії на честь Матері богів беруть свій початок саме в Малій Азії, надалі існуючи паралельно з полісним культом богині [33, р. 228; 36, р. 20–26; 30, р. 83–88]. Для непосвячених вони виглядали як вияв дикості або безумства. Демосфен описував їх так: помічники жриці читають тексти, завивають, миють і намазують брудом і висівками посвячуваних, водять їх удень у вінках з кропу й тополі, самі трясуть над головою полозами, танцюють і вигукують [15, с. 259–260]. Однак учасники вкладали в це глибший зміст: таким переходом в «інший» стан вони прагнули «іншого» статусу після переходу в потойбічний світ. Недарма завершенням їхніх випробувань було ствердження «уникнув зла, знайшов благо» [15, с. 267]. Відображенням таємниці, яку приховували ініційовані в містерії на честь Матері богів, на думку Ф. Ф. Зелінського, і був символізм лева, особливо символ роздирання левом бика [9, с. 36]. Для непосвячених, тобто тих, хто брав участь лише в полісному культі Матері богів, відомо було лише те, що лев, переможець бика, підвладний цій богині.

Про звершення цих культів в Ольвії відомо з літературних джерел (Herod. IV, 76). Анахарсіс, про якого пише Геродот, брав участь у відправах у Гілеї. Про наявність святилища там свідчить також посвята «Матері богів, володарці Гілеї» першої половини V ст. до н. е. [20, с. 145]. Локалізація святилища проблематична. Існує припущення, що Гілея розташовувалася на Кінбурнському півострові, де було також святилище Геракла [20, с. 145–246; 5, с. 171, 175 з літ.]. Вважається, що святилище входило до володінь поліса лише до першої половини IV ст. до н. е. [20, с. 145; 18, с. 112]. Як би там не було, містерії на честь Матері богів не були прив'язані до місця, надалі їх могли продовжувати на іншій території.

В Ольвії Матір богів вшановували з часів заснування поліса до перших століть н. е. [17, с. 35–45; 11, с. 10–13], однак, як і в усій Елладі, за елліністичного періоду цей культ став

масовим, користуючись терміном Нільсона, – народним [14]. Священна ділянка на честь Матері богів на теменосі була найбільшою, проте найскромніше облаштованою серед величних храмів і святилищ [21, с. 21–22]. Приношення для неї, зокрема у вигляді дрібної пластики, у III–II ст. до н. е. кількісно значно переважали вотиви для олімпійських богів.

Близько десяти фрагментів теракот із зображенням Матері богів з ногами на леві відомо на сьогодні в Ольвії. Фрагмент одного з них кінця IV – першої половини III ст. до н. е. знайдено в домашньому святилищі з будинку біля агори [28, с. 34–35, рис. 1]. Одиначні фрагменти місцевих фігурок III–II ст. до н. е. походять з інших житлових кварталів Ольвії. Ще чотири – з ботроса полісного святилища цього часу [12, с. 9–19; 17, с. 38]. На Боспорі цікавими є теракоти з г. Мітрідат і Мірмекія [34; 10, с. 51, табл. 61, 5; 8, с. 53, табл. XV, а].

Найяскравіші образи лева під ногами, з околць ольвійської агори і з Мірмекія (рис. 2, а, б), походять з малоазійських центрів. Вишкірена морда і деталізовано показана грива підкреслюють вагу тварини в композиції та нагадують про її силу. Лев – дикий, але може захищати богиню та її шанувальників від зовнішнього світу. Особливості зображення лева з оскаленою мордою близькі до архаїчних зразків перських традицій [43, р. 161–194], що знову повертає нас до регіону походження Матері богів. Греки не лише в Північному Причорномор'ї, а й у самій Греції навряд чи бачили живих левів, а користувалися східними зразками образотворчого мистецтва [6, с. 102 з літ.]. Якщо елліністичні фігурки Матері богів з левом із Сирії не втрачають пластики та динамічності [31, № 507, рл. 62], то в Причорномор'ї протягом цього періоду зображення лева все менше нагадують реальну тварину. Зокрема, на теракоті із зображенням Геракла з Немейським левом з Кеп другої половини II ст. до н. е. морда лева показана ледь опуклим рельєфом [16, № 51, с. 24]. І вже вкрай сумарно зображувалася Матір богів з левом під ногами на боспорських статуєтках I–II ст. н. е. [1, с. 34, № 50, ін.].

Показовим у цьому значенні є фрагмент теракоти з ботроса на ольвійському теменосі (рис. 2, з). Фігурку було виготовлено у спрацьованій стертій формі. Майже всі деталі зображення тут нечіткі, а образ лева під ногою, що й так був сумарним і лише віддалено нагадував атрибут богині, й зовсім стертий. Тож на ледь впізнаваній морді лева після виготовлення у формі прокреслено очі і рот, який через комічність образу важко назвати пащею.

Набагато простіше було стилізувати деталі трону богині під лапи лева. Таке оформлення трону широко використовувалося в коропластиці. Вважається, що й сама стилізація меблів під лапи лева веде свої смислові корені з хеттської, ашумерської традиції, стилістично оформившись у майстернях пергамського кола [2, с. 134].

Очевидно, сприйняття ольвійськими греками символіки лева в культурі Матер, і зокрема лева в її ногах, мало передумови в міфологічній і ритуальній сферах, а не було суто естетичним. На статуї з Прієни ступні Матері богів стоять на спині лежачого лева. Вважається, що теракотові зображення наслідували цей монументальний витвір [11, с. 11]. Наявність адептів містеріальних культів і власного епітета богині свідчить про те, що населення було готове до запозичення іконографічних особливостей з малоазійських античних центрів. Причому далеко не всі способи зображень прижились на місцевому ґрунті. Одиначними в Ольвії є знахідки зображення

Рис. 3. Фрагментована фігурка Матері богів з ольвійського теменоса

дорослого лева чи лева гіпертрофованих розмірів, що сидить поруч богині або везе її на спині [11, рис. 5, 7, 9, с. 11; 19, с. 88; 22, с. 3–23]. Нечисленні вони і в Західному Причорномор'ї [7, с. 251, 134, 136, сл. 1–4; 26, с. 213–218].

У літературі, присвяченій північнопричорноморським зображенням, відомі трактування лева як астрального символу і як атрибута володарки небосхилу [44] або ж як символу забезпечення богинею плодючості стад [3]. Однак безпосереднє значення лева – символ влади Матері богів над усією природою. Також очевидно, що лев був найяскравішим символом зловісного характеру великого жіночого божества, яке втілювала Матір богів [40]. Героя ототожнювали з левом, щоб підкреслити його надприродну силу, воїнську довершеність, доблесть, красу. Лев у міфології завжди поставав кровожерним і лютим [6, с. 103–104]. Для всіх греків, і ольвійські не були винятком, лев був утіленням сили, його зображали на щитах як тотем, як охоронця [25, с. 19–20]. А враховуючи традиції поховальної скульптури, – як охоронця могил. Класичні грецькі кам'яні знаки на могилах мають форму сфінкса або лева [32, р. 194]. Обидві істоти могли бути присутні біля Матері богів [28, з літ.]. На кількох афінських надгробках V ст. до н. е. зображено лева під кріслом, на якому сидить жінка. Існує думка, що так маркували поховання жриць Матері богів [41, р. 346].

Тож лев як атрибут Матері богів був пов'язаний із хтонічною стороною її культу. В Ольвії в абсолютній більшості випадків розглядуваний атрибут зображали саме як левеня, тобто менш люте і хиже створіння, що спокійно лежить, найчастіше на колінах богині. Можна припустити, що в цьому втілювався «еллінізований образ» колишньої Іштар, яка в грецькому світі набула більш гуманізованих рис і саме такою була сприйнята в Північному Причорномор'ї. Таким же упокореним виглядає левеня, яке Матір богів попирає ногами. Левеня як символ дикої, нестримної, природної сили тут підкорене соціумом, порядком, який представляє увінчана баштовою короною інтронізована богиня.

У давньогрецькій літературі таким нестримним і близьким до природи є світ варварів, саме його міг втілювати лев. Таке розташування цього символу, така підкореність і прислужування могли позначати уявлення ольвіополітів, а як бачимо за численними паралелями, і інших понтійських греків, зокрема боспорян, про місце варварів в еллінському космосі.

Цікаво, що на деяких ольвійських теракотах з левеням під ногами образ Матері богів доповнений дрібнішими фігурами, що стоять і сидять

по обох боках від трону (рис. 3) [12, с. 12, рис. 3, 4; 13, № 18, табл. 17, 2]. Раніше вважалося, що зображення фігур стоячи біля трону Матері богів властиві саме для Північного Причорномор'я [53]. Одна з трьох причорноморських вапнякових плит з такими рельєфами походить з Ольвії (I ст. н. е.), інші – з Боспору. Утім, подібні рельєфні зображення в камені відомі, і навіть більш численні і більш ранні, в античних центрах Малої Азії, Аттіки, Македонії [4, с. 43, рис. 31; 47, р. 31, pl. 32; 7, с. 132]. Наприклад, у невеликій мармуровій едикулі Матір богів зображена з левеням на колінах та жіночою і чоловічою фігурками по боках [54, р. 31, pl. 32]. На окремих зображеннях з Малої Азії та Кіпру аналогічні фігури дістають до плечей богині сидячи [див., напр., 50, S. 90, № 6; 43, № 26, Taf. CXCIV].

За однозначними атрибутами у фігурах по обидва боки Матері богів убачають Гермеса і Кору-Персефону [11, с. 12; 17, с. 108; 18, с. 108, 111; 7, с. 132]. Хоча в кількох випадках чоловічим персонажем є Аттіс, зважаючи на наявність фрїгійської шапки [46, pl. XII, 2; 43, № 40, Taf. CXCVIII]. Можна погодитись, що рельєфні плити є ще одним проявом хтонізму в культурі Матері богів, про який сказано вже багато [17, с. 37–39; 18, с. 101, 112]. Однак важливо окреслити, які саме риси культу позначали зв'язок з потойбічним світом. У Ларісі та малоазійському Кізіку Гермес вшановувався разом з Матір'ю богів [27, с. 252 з літ.]. У деяких античних авторів Гермес виступає володарем підземного світу (Aesch. *Choeph.*, 720; Aesch. *Pers.*, 630). Поєднання Гермеса з Корою-Персефоною також іноді пояснюють зображенням бога скотарства і богині землеробства, що підкоряються Матері богів.

Оформлення плити з Ольвії нагадує сформовану з елліністичного періоду будову надгробків. Тоді як боспорські зразки ближчі до вотивних плиток, що використовувалися в провінційно-римських культурах [29]. У нижній частині зразка з Ольвії є шип, тож він був частиною більшої конструкції. Як відомо, часто наземні поховальні споруди античних некрополів склалися з більш грубо обробленого постаменту та витонченої верхньої частини із зображеннями й написами. Та не лише формальні ознаки наближають ольвійську плиту до надгробків, а й зміст зображень: біля Матері – божество, яке проводить померлого в потойбічний світ, і те, яке зустрічає його там. У теракоті зображення другорядних фігур відрізняються розмірами: займають лише висоту підлокіття трону. Цим вони нагадують зображення адорантів біля богів на вотивних плитах або біля героїзованих предків на надгробках.

Таким чином, у зображеннях другорядних персонажів богині відбивається хтонічна сторона її культу в Ольвії. Очевидно, мешканці північної окраїни ойкумени поділяли уявлення про варварський світ як «інший», «далекий», «потойбічний», незважаючи на те, що в реальності він був наближений до них. Вотивні теракоти із зображенням левеняти в ногах богині позначають уявлення про торжество порядку й упокорення варварських, нестримних, потойбічних сил. Такими ольвіополіти хотіли бачити варварів у своєму космосі. Хоч насправді ті далеко не завжди були безпечними і контрольованими. Подолання страху перед хаосом, тобто всім, що за межами поліса і за межами життя, давав культ Матері богів. Нерідко в сюжетах, де богиня попирає ногами левеня, образ могутньої богині поєднувався з божествами, що безпосередньо були пов'язані з підземним царством. Це провідник померлих Гермес і викрадена Аїдом Кора-Персефона. Теракотові вотиви у вигляді інтронізованої богині з такими атрибутами могли призначатись як для загальних, так і для домашніх святилищ. Серед кам'яних плит з аналогічними сюжетами форма ольвійської недвозначно нагадує надгробок. Цікаво, що обидва типи культових речей у той самий період набули поширення і на Боспорі, де стосунки з варварами теж склалися неоднозначно.

Зображення Матері богів, що спирається ногами на левеня, ведуть свої корені з античних центрів Малої Азії. Своєю чергою, греки цього регіону сприйняли особливості культу та іконографії богині Іштар, образ якої під різними іменами існував у пантеонах попередніх держав, що змінювали одна одну на території Анатолії та Месопотамії. Зміна образу лева Матері богів від оскаленого звіра до мирної домашньої тваринки, яка спостерігається в коропластиці, відповідала віддаленості образу лева і дедалі більш формальному сприйняттю цього атрибута богині. Походження сюжетів «лев на колінах богині» і «лев під ногами» спільне за територією (Мала Азія), але відмінне за часом. Лев на колінах Матері богів – результат зображення сидячи раніше стоячої тієї самої, але ще не настільки еллінізованої, богині з левом у руці, тоді як лев під ногами – результат прояву рис більш давньої богині, що стоїть на підкореному леві. Попрання дикої тварини ногами відповідало уявленням про попрання світу хаосу, встановленню порядку всередині поліса. Зовнішній світ сприймався тут і як світ варварів, і як світ померлих. Вочевидь, такі уявлення зумовили сприйняття в Ольвії окреслених особливостей зображення Матері богів, що відповідали особливостям її вшанування.

Список літератури

1. Античное художественное ремесло в собрании Омского областного музея изобразительных искусств им. М. А. Врубеля : каталог. – Омск : ООМИИ им. М. А. Врубеля, 1999. – 57 с. : ил.
2. Битракова-Грозданова В. Спометници од хеленистичкиот период во СР Македонија / В. Битракова-Грозданова. – Скопје, 1987. – 226 с.
3. Богатова О. В. Культ Великой Матери богов Кибелы в греко-римской древности (К проблеме религиозного синкретизма в античности) : автореф. дис. ... канд. ист. наук 07.00.03 / Богатова Оксана Владимировна. – СПб., 1998. – 23 с.
4. Бритова Н. Н. Греческая терракота / Н. Н. Бритова. – М. : Искусство, 1969. – 180 с.
5. Буйских С. Б. Сакральная структура ольвийского полиса в архаичную эпоху / С. Б. Буйских // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя, 2012. – Т. 16. – С. 168–182.
6. Букина А. Г. Иконография героя в раннем греческом искусстве ориентализирующего стиля: диадема из собрания А. И. Нелидова / А. Г. Букина // ТГЭ. – 2008. – Т. 41 : Античный мир. Искусство и археология. – С. 98–107.
7. Грозданова В. Б. Религия и уметност во антиката Македонија (Editio Monumenta Macedoniae. Liber IV) / В. Б. Грозданова. – Скопје, 1999. – 324 с.
8. Денисова В. И. Коропластика Боспора (по материалам Тиритаки, Мирмекия, Илурата и сельской усадьбы) / В. И. Денисова. – Л. : Наука, 1981. – 172 с.
9. Зелинский Ф. Ф. Религия эллинизма / Ф. Ф. Зелинский. – Томск : Водолей, 1996. – 160 с.
10. Кобылина М. М. Мастерские пантикапейских коропластов / М. М. Кобылина // САИ. – Вып. Г1–11, ч. III : Терракотовые статуэтки. Пантикапей. – М., 1974. – С. 47–53.
11. Кобылина М. М. Изображения восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н. э. / М. М. Кобылина. – М. : Наука, 1978. – 216 с.
12. Леви Е. И. Терракоты из цистерны ольвийской агоры / Е. И. Леви // КСИИМК. – 1959. – Вып. 74. – С. 9–19.
13. Леви Е. И. Описание терракот теменоса / Е. И. Леви // САИ. – 1970. – Вып. Г1–11, ч. I. – С. 42–49.
14. Нильсон М. Греческая народная религия / М. Нильсон ; пер. с англ. и указатель С. Клементовой. – СПб. : Алетей, 1998. – 218 с.
15. Ораторы Греции. – М. : Художественная литература, 1985. – 500 с.
16. Рождение Олимпийских игр : каталог выставки. – М. : ГИМ, 2004. – 112 с.
17. Русяева А. С. Культ Кибелы в Ольвии / А. С. Русяева // Археология. – 1972. – № 7. – С. 35–45.
18. Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени / А. С. Русяева. – К. : Наук. думка, 1979. – 172 с.
19. Русяева А. С. Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья (VI–I вв. до н. э.) / А. С. Русяева. – К. : Наук. думка, 1982. – 168 с.
20. Русяева А. С. Религия и культы античной Ольвии / А. С. Русяева. – К. : Наук. думка, 1992. – 254 с.
21. Русяева А. С. Святилища и их структура / А. С. Русяева // Древнейший теменос Ольвии Понтийской : МАИЭТ. – Supplementum. – Вып. 2. – Симферополь, 2006. – С. 16–31.
22. Русяева М. В. Основные типы иконографии Кибелы в скульптуре античных городов Северного Причерноморья / А. С. Русяева // Боспорские чтения : сборник материалов конф. XIV. – Керчь, 2013. – С. 3–23.
23. Снитко І. О. Характер і динаміка економічних стосунків Ольвії з містами Іонії в IV–V ст. до н. е. та початок формування внутрішньопонтицького ринку / І. О. Снитко // Археология. – 2014. – № 2. – С. 17–28.
24. Соловьев С. Л. «Дом колониста» в археологическом контексте архаической Березани / С. Л. Соловьев // ТГЭ. – 2008. – Т. 41. – С. 216–236.
25. Сорокина Н. П. Религия и коропластика в античности (фигурные сосуды из собрания ГИМ) / Н. П. Сорокина. – М. : ГИМ : Восточная литература РАН, 1997. – 88 с.
26. Тачева-Хитова М. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия. V в. пр. н. е. – IV в. от н. е. / М. Тачева-Хитова. – София : Наука и изкуство, 1982. – 520 с.
27. Ходза Е. Н. Об интерпретации и иконографии греческих герм / Е. Н. Ходза // ТГЭ. – 2008. – Т. 41. – С. 251–262.
28. Шевченко Т. М. Сфинкси біля Матері богів на теракотових зображеннях з Ольвії / Т. М. Шевченко // Археология. – 2014. – № 3. – С. 32–44.
29. Щеглов А. Н. Фракийские посвященные рельефы из Херсонеса Таврического / А. Н. Щеглов // МИА. – 1969. – Вып. 150 : Древние фракийцы в Северном Причерноморье. – С. 135–177.
30. Bowden H. Mystery Cults of the Ancient World / H. Bowden. – Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 2010. – 256 p.
31. Breitenstein N. Catalogue of Terracottas. Cypriote, Greek, Etrusco-Italian and Roman / N. Breitenstein. – Copenhagen : Ejnar Munksgaard, 1941. – 106 p., 135 pl.
32. Burkert W. Greek Religion / W. Burkert ; translated by J. Raffan. – Cambridge-Massachusetts : Harvard University Press, 1985. – 493 p.
33. Collignon M. Mythologie figure de la Grèce / M. Collignon. – Paris : A. Quantin Éditeur, 1883. – 360 p.
34. Drougou S. ВЕРГИНА: ΙΕΡΟ ΜΗΤΕΡΑΣ. ΚΥΒΕΛΗΣ / S. Drougou // ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ-ΕΡΓΟ-ΣΤΗ-ΜΑΚΕΔΟΝ-ΘΡΑΚΕ 4. 1990. – Thessaloniki, 1993. – P. 5–20.
35. Frankfurter D. Coping With the Gods. Wayward Readings in Greek Theology (Religions in the Graeco-Roman World. Vol. 173) / D. Frankfurter, J. Hahn, H. S. Versnel. – Leiden ; Boston : Brill, 2011. – xiii, 593 p.
36. Gasparro G. S. Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis / G. S. Gasparro. – Leiden : Brill, 1985. – 140 p.
37. Hajjar Y. La triade d'Héliopolis / Y. Hajjar. – Baalbek ; Leiden : Brill, 1977. – 422 p.
38. Hanfmann M. A. Kybele and Artemis: Two Anatolian Goddesses at Sardis / M. A. Hanfmann, J. C. Waldbaum // Archaeology. A Magazine Dealing with the Antiquity of the World. – 1969. – Vol. 22, № 4. – P. 264–269.
39. Mackenzie D. Myths of Babylonia and Assyria / D. Mackenzie. – London : Gresham, 1915. – 426 p.
40. Neumann E. The Great Mother. An analysis of archetype / E. Neumann. – Princeton, 1974. – 379 p.
41. Parker R. Athenian Religion. A History / R. Parker. – Oxford, 1997. – 370 p.
42. Rehm E. The Classification of Objects from the Black Sea Region Made or Influenced by the Achaemenids / E. Rehm // Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers. – Aarhus : Aarhus University Press, 2010. – P. 161–194.
43. Schwertheim E. Denkmäler zur Meterverahrung in Bithynien und Mysien / E. Schwertheim // Studien zur Religion und Kultur klainasien. – Leiden : Brill, 1978. – S. 791–837.
44. Taşyürek O. A. Darstellungen des urartäischen Gottes Haldi / O. A. Taşyürek // Studien zur Religion und Kultur klainasien. – Leiden : Brill, 1978. – S. 940–955.
45. Thompson D. B. Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period. Troy. Excavations conducted by the University of Cincinnati. 1932–1938. Supplementary Monograph. 3 / D. B. Thompson. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 160 p., 63 pl.

46. Thompson H. A. The Agora of Athens. The History, Shape and Uses of an Ancient city Center (The Athenian Agora. Vol. XIV) / H. A. Thompson, R. E. Wycherley. – Princeton : The Athenian School of Classical Studies at Athens, 1972. – 258 p.
47. Vermaseren M. J. The Legend of Attis in Greek and Roman Art / M. J. Vermaseren. – Leiden : Brill, 1966. – 60 p., 40 pl.
48. Vermaseren M. J. CCCA. I. Asia Minor / M. J. Vermaseren. – Leiden ; New York, København ; Köln : Brill, 1987. – 350 p., CXCIC pl.
49. Vermaseren M. J. CCCA. VI. Germania, Ratia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bospori, Colchis, Scythia et Sarmatia / M. J. Vermaseren. – Leiden ; New York ; København ; Köln : Brill, 1989. – 220 p., CXLVI pl.
50. Winter F. Die Typen der figurlichen Terrakotten (Die antiken Terrakotten im Auftrage des Archäologischen Instituts des Deutschen Reichs. Band III) / F. Winter. – Berlin ; Stuttgart : Verlag von W. Spemann, 1903. – 272 S.

T. Shevchenko

LION UNDER THE MOTHER OF THE GODS' FEET: TO THE ORIGIN OF AN IMAGE

Depictions of the Mother of the Gods with her feet on the lion cob find their roots in Ancient Greek centres of Asia Minor. In their turn, the Greeks of this region perceived the peculiarities of cult and iconography from the goddess Ishtar whose image with various names existed in pantheons of previous states superseding each other at the territory of Anatolia and Mesopotamia. The change of an image of the Mother of the gods' lion from a beast with its teeth shown to a peaceful pet, which is seen in coroplastics, corresponded to the remoteness of a real lion's image and increasingly formal perception of this attribute of the goddess. Subjects "lion on the lap" and "lion under the feet" has common territory of origin (Asia Minor), but different periods of origin. Lion on the Mother of the gods' lap is a result of sitting representation of the same previously standing goddess, not quite Hellenized yet, holding a lion with her arm, while a lion under the feet is a result of showing the features of more ancient goddess standing on a conquered lion. Trampling a wild animal corresponded to the beliefs of trampling the world of chaos and to the establishing the order inside the polis. Outer world perceived here as a world of the Barbarians and as a world of the dead. Apparently, such beliefs caused the perceiving of the discussed peculiarities in the Mother of the gods' depictions from Olbia corresponding to the peculiarities of the goddess' worship.

Keywords: Mother of the Gods, lion, Hellenism, Olbia, Asia Minor, Ishtar.

Матеріал надійшов 20.05.2015